

JANUSZ WRONA

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej

ORCID: 0000-0002-5438-2994

UWARUNKOWANIA MIĘDZYNARODOWE I WEWNĘTRZNE PRZEJMOWANIA WŁADZY W POLSCE PRZEZ PARTIĘ KOMUNISTYCZNĄ

Dla współczesnego historyka truizmem jest stwierdzenie, że instalacja władzy komunistycznej w Polsce była zdeterminowana przez czynnik zewnętrzny, czyli politykę ZSRS. Analizy wymaga strategia i taktyka działania Moskwy na tym polu, zarówno na gruncie międzynarodowym, jak i wewnętrznym naszego kraju. Szczególnie jest to istotne dla okresu pierwszych lat po zakończeniu II wojny światowej. Poza czynnikami politycznymi nie można również pominąć uwarunkowań społecznych i gospodarczych, które aktywnie wpływały na proces przejmowania władzy przez komunistów.

Ludzkości od zawsze towarzyszyły dwa marzenia – o świecie sprawiedliwym i rozumnym. O takiej rzeczywistości mówił już Platon. Pragnienia te związane są immanentnie z niezadowoleniem z kondycji indywidualnej i zbiorowej człowieka. Ich właściwe spełnienie obiecywał komunizm i jego ideologia, głosząca hasła humanizmu, sprawiedliwości i wolności. Szczęólnego znaczenia nabrało to w latach Wielkiego Kryzysu lat trzydziestych XX w., gdy część tzw. zwykłych ludzi zaczęła rozpatrywać sytuację z punktu widzenia wyboru pomiędzy wariantami, jakie funkcjonowały w ówczesnym świecie. Gdy zawiodły kapitalizm i liberalna demokracja w latach międzywojennych, dla wielu ludzi komunizm mógł początkowo jawić się jako interesująca perspektywa. Międzywojenna Europa, poza Wielką Brytanią, Skandynawią, Czechami, nie była demokratyczna. Stwarzało to korzystny klimat dla rządów autorytarnych i dyktatorskich. Na zachodzie Europy, gdzie komunizm był albo abstrakcyjną ideą, albo doświadczeniem obcym, mało znanym i postrzeganym przez okulary ideologiczne, zafascynowana nim była część intelektualistów. Podobnie komunistyczną „nową wiarę” przyjmowały niektóre ich kręgi na

wschodzie Europy, gdzie stawał się dramatycznym wydarzeniem historycznym. Doświadczenie społeczne II wojny rodziło tendencję do relatywizowania czy pomniejszania zbrodni komunistycznych z uwagi na to, co przyniosła praktyka niemieckich rządów okupacyjnych. W Polsce oczekiwania i nadzieja na zbawczą misję komunizmu miały zdecydowanie marginalny charakter. Wieś pokładała nadzieję w ludowym agrarystyce, miasta zaś pociągały idee socjalistyczne i narodowodemokratyczne¹. Z drugiej strony w kształtowaniu nastrojów w kraju czynnikiem sprzyjającym Moskwie było doświadczenie klęski Powstania Warszawskiego i postanowień konferencji w Jałcie. A to generowało dość powszechne zwątpienie, jeżeli nie rozczarowanie do Zachodu – tym silniejsze, im bardziej bezkrytycznie wierzone i pokładano nadzieję w korzystne dla Polski działania anglosaskich sojuszników. Dla posunięć podejmowanych przez Moskwę istotne jest rozróżnienie okresu między dwiema wojnami światowymi i poczynań podejmowanych przez Józefa Stalina i jego dyplomację po wybuchu wojny niemiecko-sowieckiej w czerwcu 1941 r. Polska kampania Armii Czerwonej w 1920 r. i fiasko wyprawy na Zachód poprzez „trupa białej Polski”, a także upadek sowieckich dyktatur w Bawarii i na Węgrzech zmusiły bolszewików do odłożenia planów rewolucji europejskiej. W latach dwudziestych XX w. rosyjski imperializm był przesłonięty propagandą internacjonalizmu. W 1922 r. z inicjatywy Lenina sekretarzem generalnym partii bolszewickiej zostaje Józef Stalin, który w następnych latach będzie formował swój obóz polityczny pod hasłami „budowy socjalizmu w jednym kraju”, wbrew trockistowskiej tezie o konieczności rewolucji światowej. Pokój ryski oznaczał, że zamiary Moskwy stały się bardziej ukryte jako tajne projekty lub symulacje wydarzeń. ZSRS nadal otwarcie dążył do zlikwidowania Polski lub jej radykalnego ustrojowego przekształcenia. Okres ten zakończył się 17 września 1939 r. Po tej dacie postawa Moskwy ewoluowała i można ją rozważać w odniesieniu do przyszłości Polski w wariantcie całościowej inkorporacji bądź włączenia przynajmniej części ziem II RP w skład Związku Sowieckiego i pełnego politycznego uzależnienia okrojonego terytorialnie tworzącego państwowego. Wszystkie te możliwości mogły się nawzajem przenikać². Za element przybliżający do realizacji każdego z tych celów należy uznać decyzję Stalina z marca 1940 r. o rozstrzelaniu tysięcy polskich oficerów internowanych w ZSRS (zbrodnia katyńska). Rok później nastąpiło kolejne i zarazem ostateczne doprecyzowanie planów Moskwy wobec Polski. Ich cezurą stał się wybuch wojny niemiecko-sowieckiej 22 czerwca 1941 r. Dla przyszłości Polski największe znaczenie miał tworzący się wówczas nowy układ geopolityczny. Stalin szukając wojskowej pomocy i dyplomatycznego aliansu z Wielką Brytanią i USA, rezygnuje z głoszenia hasła wymazania Polski (aliancia Londynu, a później Waszyngtonu) z mapy Europy. Czyni to z utylitarnych powodów. Moskwa nie może pozwolić sobie na zignorowanie propolskiej postawy elit politycznych i opinii publicznej państw Zachodu. Mogłyby one stać się istotną przeszkodą w realizacji z nimi porozumienia będącego od lata 1941 r. warunkiem *sine qua non* dal-

¹ M. Kornat, *Antykomunizm i antysowietyzm w polskiej myśli politycznej podczas II wojny światowej* [w:] *Antykomunizm Polaków w XX wieku*, red. P. Kardela, K. Sacewicz, Białystok–Olsztyn–Warszawa 2019, s. 199–238.

² *Związek Radziecki wobec krajów Europy Środkowej i Wschodniej 1920–1991*, red. J. Diec, A. Tyszkiewicz, Kraków 2005.

szego istnienia ZSRS. To tutaj doszukiwałbym się również jednego z motywów uporczywego i bezwzględnie utajania przez Moskwę prawdziwych sprawców zbrodni katyńskiej. W efekcie mamy podpisanie układu Sikorski-Majski oraz wizytę premiera i Naczelnego Wodza RP gen. Władysława Sikorskiego w Moskwie w grudniu 1941 r. Należy uznać, że jest to decydujący moment, w którym wariant stworzenia przez Kreml z Polski tzw. 17 republiki przestaje na trwałe funkcjonować jako strategiczny cel ZSRS. Zastępuje go konsekwentnie realizowany program trwałego uzależnienia kraju nad Wisłą od wschodniego sąsiada. Tym bardziej że Związek Sowiecki podpisał Kartę Atlantycką, mówiącą m.in. o nienaruszalności granic z 1941 r. Dokument tym samym odbierający Polsce Kresy był jednocześnie sprzeczny z ideą wcielenia naszego kraju do ZSRS. W tymże okresie Stalin zajął elastyczne stanowisko w sprawie granic Polski, określając problem mianem „otwartego”³. W 1944 r. wiceminister spraw zagranicznych ZSRS Iwan Majski prognozował w swojej notatce, że wszystkie kraje europejskie w przyszłości staną się państwami komunistycznymi, ale jest to perspektywa co najmniej trzech dziesięcioleci. Postulował, by nie rozniecać „proletariackich rewolucji” w Europie Wschodniej i zachować dobre stosunki z zachodnimi państwami demokratycznymi⁴. O ile w okresie 1939–1941 podstawową formą ekspansji ZSRS było bezpośrednie poszerzanie jego granic (polskie Kresy, Besarabia, państwa bałtyckie), to w trakcie II wojny strategia ta ulegała istotnej modyfikacji. Inkorporacja Polski miałyby niekorzystne konsekwencje wewnętrzne dla państwa sowieckiego. Przyniosłaby procentowe zredukowanie Rosjan do odsetka mniejszego niż 50 proc. w skali ZSRS. Byłoby to sprzeczne z realizowaną wtedy przez Kreml polityką podkreślania i intensyfikowania rosyjskiego charakteru sowieckiego państwa. I miałyby z tego punktu widzenia długofalowo negatywne skutki. Tworzenie wielkiej struktury terytorialnej stawało się dysfunkcyjne i należało przygotować inny system sowieckiej dominacji i kontroli. Wśród potencjalnych aktywów Kremla istotnych dla realizacji jego polityki uzależniania Polski umieściłbym również aspekt wewnętrzny. Był on oczywiście wtórny wobec znaczenia pozycji głównego decydenta – Związku Sowieckiego. Jak trafnie konstatują Edyta Chrobaczyńska-Plucińska i Jacek Chrobaczyński: „Katastrofa 1939 r. zniszczyła dotychczasowy porządek rzeczy, rytm codzienności i świąteczności, tak państwowy, jak i społeczny, ale również indywidualny. Zniszczyła rytm prawno-moralny”⁵. Proces pogłębiła długotrwała okupacja, zapoczątkowując przemiany struktur gospodarczo-społecznych. Istotnych zmian w tej sferze potrzebowała dominująca w kraju ludność wiejska, jak i liczna społeczność małomiasteczkowa. Wyznacznikiem ich pozycji była bieda z okresu międzywojnia, pogłębiona w latach 1939–1945. Radykalizowała ona postawy polskiego społeczeństwa, które jednocześnie pod wpływem realiów okupacji ulegało

³ H. Kissinger, *Dyplomacja*, tłum. S. Głabiński, G. Woźniak, I. Zych, Warszawa 1996, s. 441–443; R.C. Raack, *Polska i Europa w planach Stalina*, tłum. P. Kościński, Warszawa 1997, s. 78 i n.

⁴ H. Bartosiewicz, *Polityka Związku Sowieckiego wobec państw Europy Środkowo-Wschodniej w latach 1944–1948*, Warszawa 1999, s. 31–33.

⁵ E. Chrobaczyńska-Plucińska, J. Chrobaczyński, *Dlaczego PPR w okresie 1944–1948 zmonopolizowała władzę w Polsce, spacyfikowała państwo i zniewoliła społeczeństwo?* [w:] *Więcej niż partia. PZPR a polityka, gospodarka i społeczeństwo 1948–1990*, red. A. Dziuba, B. Tracz, Katowice–Warszawa 2017, s. 29 i n.

demokracji⁶. Polscy komuniści na wyraźne życzenie Moskwy od czasów Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego będą propagandowo legitymizować w oczach społeczeństwa swoją władzę hasłami i programami reform, które miały zmienić hamującą rozwój strukturę społeczną. II wojna światowa dość powszechnie uwydatniła potrzebę podporządkowania jednostkowych i grupowych interesów społeczeństwa interesowi państwa. Po wojnie program upaństwowienia wielkiej własności i politykę gospodarczego etatyzmu głosili nie tylko komuniści, ale także socjaliści i część chrześcijańskich demokratów. A nawet u tych, którzy byli przeciw upaństwowieniu, pojawiło się hasło tzw. społecznej gospodarki rynkowej. Od początków przejmowania władzy przez partię komunistyczną pojawiają się hasła ziemi dla chłopów, sprawiedliwości społecznej, równości szans, dostępu do oświaty, powszechnej służby zdrowia. Wspomniane aktywa, którymi dysponowali Sowieci, pozwoliły na stworzenie w okresie tzw. Polski Lubelskiej trwałych podstaw komunistycznego systemu władzy Polsce. Strategia walki o władzę narzucona przez czynniki sowieckie decydowała o formach i metodach działania partii komunistycznej w Polsce. Hegemonia Polskiej Partii Robotniczej/Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w systemie władzy, stworzona w latach 1944–1948 w oparciu o sowieckie bagnety i zręczną socjotechnikę, nie została podważona przez ponad cztery dziesięciolecia⁷. Od początku 1944 r. Moskwa narzucała podporządkowanym i działającym konspiracyjnie na obszarze Europy Środkowo-Wschodniej partiom komunistycznym koncepcję budowania platformy porozumienia z jak najszerzym kręgiem politycznych ugrupowań, które stoją na gruncie walki z Niemcami. Drogowskazem dla lokalnych partii komunistycznych pozostawał nadal program budowy „państwa demokracji ludowej” opracowany przez VII Kongres Kominternu latem 1935 r. „Państwo demokracji ludowej” w teorii różniło się znacznie od „państwa socjalistycznego” (czyli modelu ZSRS), ponieważ miało być formą przejściową od kapitalizmu do socjalizmu na drodze nierewolucyjnej transformacji. Ostateczne cele partii komunistycznych miały być ukryte pod hasłami narodowymi. Tak zwany szeroki front narodowy obejmować miał warstwy drobnomieszczactwa, a nawet, w przypadku Polski, grupy „posiadaczy ziemskich” oraz tzw. demokratyczne elementy z rządu RP w Londynie. Ta nowa koncepcja Moskwy, będąca uelastycznieniem taktyki, a nie zmianą jakościową, zderzała się z kompletnym nieprzygotowaniem mentalnym szeregów członkowskich PPR w kraju. Dla niektórych działaczy zakrawała ona na polityczną prowokację. Przed wybuchem wojny celem Komunistycznej Partii Polski było doprowadzenie do inkorporacji Polski do ZSRS w ramach kolejnej sowieckiej republiki. Takie oczekiwania polskich komunistów ujawniły się również w okresie II wojny i występowały latem 1944 r., po wkroczeniu Sowieców na ziemię polską na zachód od Bugu. Bardzo wyraźnie sprawozdawał o tym Georgi Dymitrowowi (w rzeczywistości Jakubowi Bermanowi) w marcu 1944 r. kierujący partią komunistyczną Władysław Gomułka, pisząc, że spora część polskich komunistów chcia-

⁶ W. Wrzesiński, *Przyczynki do historii powstania społecznego i gospodarczego programu odrodzonej Polski w latach drugiej wojny światowej [w:] Od Piłsudskiego do Wałęsy. Studia z dziejów Polski w XX wieku. Księga jubileuszowa w 70 rocznicę urodzin prof. Andrzeja Paczkowskiego*, Warszawa 2008, s. 110–112.

⁷ J. Wrona, *System partyjny w Polsce 1944–1950. Miejsce – funkcje – relacje partii politycznych w warunkach budowy i utrwalania systemu totalitarnego*, wyd. 2, Lublin 1997, s. 108–116.

ła realizacji ustrojowych wzorców sowieckich i uważała, że wszelkie głoszone propagandowo przez partię „hasła walki o demokratyczną Polskę pomyslane są przez partię tylko jako hasła taktyczne na okres okupacji niemieckiej, po usunięciu której partia wysunie hasła Polski sowieckiej”. Konkludował w swym raporcie, że dla wielu członków PPR „Polska może być tylko reakcyjna albo sowiecka. Pośredniego etapu historycznego nie widzą”⁸. Taką postawę władze w Moskwie potępiały i klasyfikowały jako „sekciarską”. Było nią także publiczne wysuwanie haseł Polski Ludowej i nacjonalizacji, w tym konfiskaty dóbr kościelnych. To na osobiste życzenie Stalina odstąpiono od tego postulatu w przygotowywanym w Moskwie projekcie przeprowadzenia reformy rolnej w Polsce⁹. Problem nie zniknie całkowicie w kolejnych latach i tzw. sekciarskość komunistów będzie się pojawiać. Próbując pacyfikować żywe w PPR dążenia i nastroje, by w pełni naśladować ZSRS, Berman, członek ścisłego kierownictwa partii, w czerwcu 1946 r pisał: „Niejeden wychowany na książkach Lenina, Stalina zapyta »więc jednakże u nas będzie inna linia rozwoju niż w Związku Radzieckim, więc my omijamy dyktaturę proletariatu, więc my pomijamy Sowiety?« odpowiadamy »Tak. U nas będzie odmienna demokracja, inna droga do socjalizmu niż była w ZSRR« [...]. My będziemy rozwijać naszą demokrację ludową bez dyktatury proletariatu. [...]. Stalin wskazywał, że nie chodzi o to żeby jakiś schemat wciskać do danego kraju ale szukać najrozsunniejszego rozwiązania w oparciu o założenia marksistowskie”¹⁰. Przywódca ZSRS chciał początkowo zachować zewnętrzne oznaki samodzielności państw wyzwolonych przez Armię Czerwoną spod niemieckiej okupacji bądź pokonanych przez nią w wyniku klęski III Rzeszy. Decydowały o tym względy międzynarodowe i kalkulacje, by nie zrywać korzystnej dla ZSRS współpracy z mocarstwami anglosaskimi. W latach 1944–1947 Moskwa zwalczała wszelkie działania, które można by uznać w sferze propagandowej za dążenie do sowietyzacji Polski. Propagowanie kolektywizacji rolnictwa czy haseł walki z Kościołem uznawane było za tzw. wroga propagandę. Jej głoszenie zagrożone było wysokimi karami więzienia z karą śmierci łącznie. Zachowano wiele elementów gospodarki rynkowej, zaś w Polsce dokonano radykalnej reformy rolnej, która mieściła się w tzw. kanonie przekształceń burżuazyjnych. Jednocześnie Kreml zachęcał, by komuniści odwoływali się do wybranych tzw. postępowych wątków i postaci polskiej tradycji narodowej. Te próby dezorientacji opinii publicznej w kraju i na Zachodzie nie przynosiły efektów w środowiskach, które były zaangażowane politycznie w okresie formowania i funkcjonowania Polskiego

⁸ Cyt. za: *ibidem*, s. 30; R. Spalek, *U źródeł partii. Z dziejów konfliktów personalno-ideowych w kierownictwie PPR* [w:] *Elity komunistyczne w Polsce*, red. M. Szumiło, M. Żukowski, Warszawa–Lublin 2015, s. 140–146.

⁹ „Projekt reformy rolnej był bardzo szeroko omawiany nie tylko w naszych kołach, ale konsultowaliśmy się w tej sprawie ze Stalinem i on się tymi sprawami interesował. Stalin wniósł poprawkę dotyczącą nacjonalizacji dóbr kościelnych. Zwrócił uwagę, że w katolickiej Polsce konfiskata dóbr kościelnych może wywołać duże oburzenie i nie należy od tego zaczynać. Pamiętam, że stanowisko Stalina odnośnie ziem poklasztornych i dóbr kościelnych bardzo nas zaskoczyło, bo ja wcale nie wiem, czy w sytuacji kiedy polski kler uważał, że z chwilą przyjscia Czerwonej Armii wezmą go za gardło i w ogóle, to czy ograniczenie własności kościelnej wywołałoby wstrząs i taki protest” (*Wspomnienia W. Wasilewskiej*, „Archiwum Ruchu Robotniczego” 1982, t. 7, s. 402).

¹⁰ Archiwum Akt Nowych w Warszawie (dalej: AAN), Spuścizna Jakuba Bermana, 325/21, Stenogram wykładu na temat „Bankructwo polityki reakcyjnej i zwycięstwo demokracji ludowej” wygłoszonego 3.06.1946, k. 154–164. Por. J. Wrona, *System partyjny...*, s. 165.

Państwa Podziemnego. Nie miał złudzeń anonimowy autor artykułu pt. *Sowietyzacja Polski*, zamieszczonego w bezdebitowym piśmie „Echa Leśne” wydawanym przez Zrzeszenie „Wolność i Niezawisłość”, który w sierpniu 1946 r. profetycznie pisał: „Droga do której dąży Rosja do zsowietyzowania Polski podzielona jest na etapy ze względu tak na zagranicę jak i społeczeństwo polskie. Obecnie panuje tzw. etap demokracji, wszystko to z powodu chwilowych względów taktycznych odbywa się pod maską »demokracji« i rzekomej suwerenności Polski. Cel ostateczny pozostaje ten sam, stworzenie z Polski siedemnastej republiki, bazy wypadowej do dalszych państw”¹¹. Stalin uważał, że powojenne antagonizmy społeczne w Europie zadziałają korzystnie dla długofalowych interesów politycznych ZSRS. Prognozował, że w gronie państw zachodnich będą potęgować się napięcia polityczne, które wręcz mogą doprowadzić do konfliktu między nimi. W opinii generalissimusa rewolucje proletariackie nastąpią w odpowiedniej chwili, muszą być jednak poprzedzone rewolucją burżuazyjną, która na analizowanym obszarze jeszcze nie nastąpiła¹². O zwycięskim finale II wojny światowej przesądziło trzech ludzi, którzy ukształtowali świat na następne półwiecze. Winston Churchill, Franklin Delano Roosevelt i Stalin realizowali diametralnie odmienne cele wojenne. Wielka Brytania gotowa była zapłacić każdą cenę za podtrzymanie sowieckiego wysiłku wojennego, by odwrócić od siebie groźbę inwazji niemieckiej oraz zachować imperium kolonialne. Stany Zjednoczone wyszły z izolacji, by pokonać państwa Osi Berlin–Rzym–Tokio, ale nie miały jasnej wizji swego miejsca w przyszłym świecie. Roosevelt dążył do przebudowy świata, utworzenia międzynarodowej organizacji przekreślającej możliwość nowej wojny. W tym okresie zachodni partnerzy niewiele wiedzieli o intencjach Stalina. Doraźnym celem ZSRS, państwa o ustroju totalitarnym, było odparcie najazdu III Rzeszy. W dalszej perspektywie Stalin widział w wojnie szansę na ekspansję komunistycznego imperium. Upadek systemu wersalskiego stwarzał perspektywę, że po zakończeniu wojny Kreml będzie decydował o nowym europejskim porządku. Do popularności ZSRS i Stalina bardzo przyczynili się Roosevelt i Churchill, uczestnicząc w konferencjach w Teheranie i Jałcie. Porzucono wówczas brytyjski plan ofensywy bałkańskiej i uzgodniono monopol działań sowieckich na froncie wschodnim oraz anglo-amerykańskich na froncie zachodnim. Na konferencji jałtańskiej Anglosasi uznali istnienie europejskich interesów ZSRS i faktyczne prawo do jego strefy wpływów w Europie Środkowo-Wschodniej. Te spotkania określano sloganem, że oto spotykają się przedstawiciele trzech wielkich demokracji. Uznawano, że Stalin jest postacią równej im rangi – politycznej i moralnej. Przywódcę ZSRS pokochano w Stanach Zjednoczonych do tego stopnia, że określano go pieśzczołtliwie jako „Wujka Joe” – „Uncle Joe”. Prasa uczyniła z niego swoistego bohatera. Nieprzypadkowo Związek Sowiecki określano w USA jako wielką demokrację, II wojnę światową zaś jako wojnę demokracji z faszyzmem¹³. Stalin mógł się przedstawiać jako wódz mocarstwa, które uchroniło Europę od faszyzmu i którego wojska wkroczyły do Berlina. Postawa Wielkiej

¹¹ AAN, Ministerstwo Informacji i Propagandy, 823, Mf 28990, k. 262.

¹² A. Applebaum, *Za żelazną kurtyną. Ujarczowanie Europy Wschodniej 1944–1956*, tłum. B. Gadomska, Warszawa 2013, s. 27.

¹³ H. Kissinger, *Dyplomacja...*, s. 452–454.

Brytanii i USA szczególnie w schyłkowym okresie wojny stwarzała Moskwie wręcz komfortowe warunki do wykorzystania możliwości uzależnienia Europy Środkowo-Wschodniej, bowiem ta część kontynentu nie cieszyła się specjalnym zainteresowaniem mocarstw anglosaskich. Dla ich interesów był to obszar peryferyjny. W połączeniu z usilnym dążeniem prezydenta USA, by utrzymać powojenną współpracę z Moskwą, dawało to Sowietom od wiosny 1944 r. przez kilka miesięcy pełną swobodę działania na terenach zajętych przez Armię Czerwoną. Anglosasi oczekiwali, że dominacja sowiecka w tej części Europy przybierze formę tzw. finlandyzacji państw tego obszaru. Postępowanie Moskwy, wymuszające siłą polityczne podporządkowanie kolejnych krajów, rozczarowało jej sprzymierzeńców¹⁴. Zakończenie wojny w Europie i przejście prezydentury w USA przez Harry'ego S. Trumana spowodowało zmianę nastawienia mocarstw anglosaskich do ZSRS. Nie zmieniło to jednak istniejących faktów – nowego powojennego porządku teherańsko-jałtańsko-poczdamskiego. Jakimi aktywami dysponowała Moskwa w momencie przystąpienia do realizacji planu uzależnienia od siebie krajów Europy Środkowo-Wschodniej? Najważniejszy był zwycięski od 1943 r. marsz na zachód Armii Czerwonej i zajęcie przez nią w końcowej fazie II wojny wszystkich ziem, które tworzyły późniejszy nowy kształt terytorialny poszczególnych państw tego obszaru. U schyłku II wojny światowej Armia Czerwona wkroczyła na tereny Polski, Węgier, Rumunii, Czechosłowacji, Bułgarii. Kolejnym aktywnym było przejmowanie pełnej kontroli nad krajami wyzwalanymi spod okupacji niemieckiej. W warunkach wojennych komendantury wojskowe Armii Czerwonej posiadały nieograniczoną władzę. Sowietci przy pomocy miejscowych komunistów oraz funkcjonariuszy partyjnych przeszkolonych w Moskwie zainstalowali własne kluczowe instrumenty sprawowania władzy: ministerstwo spraw wewnętrznych i aparat bezpieczeństwa, który zaczął od początku stosować terror, oraz przejęli kontrolę nad narodowymi armiami. Do tego dochodzili sowieccy doradcy, którzy w sposób bezpośredni sprawowali kontrolę nad lokalnymi strukturami tworzonego przez komunistów aparatu władzy. Powołana w październiku 1944 r. specjalnie do walki z polskim antykomunistycznym podziemiem 64. Zbiorcza Dywizja Wojsk Wewnętrznych NKWD stała się jednym z filarów systemu represji w Polsce. Działała nad Wisłą do stycznia 1947 r., do czasu przeprowadzenia sfałszowanych wyborów do Sejmu Ustawodawczego. Wspomagała ją w 1945 r. kolejnych pięć dywizji tej formacji, w tym 62. Dywizja ściągnięta latem z Mołdawii do Białegostoku¹⁵. Wszystkie miały obowiązek zwalczania polskiego niepodległościowego podziemia. Poza Polską największe siły sowieckiej armii stacjonowały w Rumunii i na Węgrzech. Z Jugosławii wycofano je w listopadzie 1944 r., z Czechosłowacji zaś w grudniu 1945 r. Dało to Stalinowi skuteczne instrumenty do tworzenia trwałych podstaw uzależnienia politycznego, gospodarczego i społecznego Polski i pozostałych krajów tej części Europy. W Polsce armia sowiecka stacjonowała do 1993 r. Nie mniej istotne było przejście kontroli nad środkami publicznego

¹⁴ *Ibidem*, s. 466–467.

¹⁵ N. Pietrow, *Działalność NKWD w Polsce w latach 1944–1945 [w:] W drodze do władzy. Struktury komunistyczne realizujące politykę Rosji Sowieckiej i ZSRS wobec Polski (1917–1945)*, red. E. Kowalczyk, K. Rokicki, Warszawa 2019, s. 531–546.

przekazu, które stawały się głównymi instrumentami komunistycznej propagandy. W powojennych realiach stanowiły je prasa i radio. Komuniści wierzyli w moc sprawczą własnej agitacji i do pewnego okresu osiągnęli na tym polu sukces, bowiem na społeczne postrzeganie rzeczywistości duży psychologiczny wpływ wywierała hekatomba II wojny światowej. W efekcie partie komunistyczne stworzyły przy pomocy Kremla w pełni kontrolowaną przestrzeń do realizacji dalszych etapów konsolidacji swojej władzy. W realiach naszego kraju proces ten dokonał się w trakcie funkcjonowania PKWN (lipiec–grudzień 1944 r.) i budowania podstaw ustrojowych tzw. Polski Lubelskiej. Związek Sowiecki bez większego sprzeciwu uzyskał zgodę zachodnich aliantów na wchłonięcie krajów bałtyckich i części terytorium Polski, na stworzenie strefy bezpieczeństwa z podporządkowanych Moskwie państw Europy Wschodniej, z oparciem o linię Łaby. W Azji pod jego kontrolę dostały się Wyspy Kurylskie, Sachalin, Korea Północna. Formalny status międzynarodowy państw włączanych do strefy sowieckiej nie miał większego znaczenia. Kreml bez większego problemu uzależnił zarówno kraje sojusznicze (Polska, Czechosłowacja, Jugosławia), jak i były państwa satelickie Osi, podlegające reżimom rozejmowym (Węgry, Rumunia, Bułgaria). Dotyczyło to krajów o tradycyjnie antysowieckim nastawieniu, w których komuniści stanowili zupełny margines (Polska, Rumunia, Węgry), jak i tych, w których silne były tendencje filorosyjskie, a komuniści posiadali wcześniej lub osiągnęli w czasie wojny znaczące wpływy (Bułgaria, Czechosłowacja i ze swoją specyfiką Jugosławia)¹⁶. To wówczas zaczęła się urzeczywistniać koncepcja tzw. imperium zewnętrz- nego, czyli stworzenia wzdłuż zachodniej i południowej granicy ZSRS systemu państw zależnych od Moskwy. Projekt miał charakter otwarty i nie precyzował dokładnie problemu wszystkich granic. Opracowania prominentnych sowieckich dyplomatów (Iwan Majski, Maksim Litwinow, Andriej Gromyko) z okresu styczeń 1944 – styczeń 1945 r. wskazują, że powinny one obejmować Europę Środkowo-Wschodnią oraz wariantowo Turcję, Szwecję, Norwegię, Austrię i Jugosławię¹⁷. Realizację tych zamierzeń uzależniano od rozwoju wydarzeń wojennych i w nie mniejszym stopniu od reakcji zachodnich sojuszników. Nowa koncepcja Kremla miała decydujące znaczenie dla dalszego rozwoju wydarzeń nie tylko w Polsce, ale również w pozostałych krajach Europy Środkowo-Wschodniej. Warunkiem podstawowym jej realizacji było podporządkowanie sobie Polski. Przekreślało to szansę na odzyskanie przez nią po II wojnie niepodległości i suwerenności. Widać tu ciągłość polityki Moskwy, aż od czasów Piotra I. Uzależniona Warszawa była niezbędna ZSRS z przyczyn geopolitycznych, możliwości zbrojnego dotarcia do granic III Rzeszy i przyszłego wpływu na losy Europy. Formuła, charakter, stopień podporządkowania konkretyzowały się w kolejnych miesiącach i latach II wojny światowej i po jej zakończeniu. Dotyczyło to całego obszaru Europy Środkowo-Wschodniej. Różnice w tempie i metodach

¹⁶ A. Koryn, *Między Wschodem a Zachodem. Międzynarodowe aspekty sowietyzacji Europy Środkowowschodniej 1944–1947*, „Mazowieckie Studia Humanistyczne” 2001, nr 37/2, s. 37–50.

¹⁷ Za miarodajną można uznać opinię jednego z wysokich rangą sowieckich dyplomatów, Iwana Majskiego, który 10 stycznia 1944 r. pisał w notatce adresowanej do ministra spraw zagranicznych Władysława Mołotowa o przyszłym, powojennym kształcie Polski: „Celem ZSRR powinno być stworzenie niezawisłej i zdolnej do życia Polski, ale nie jesteśmy zainteresowani, aby to była Polska zbyt wielka i nazbyt silna” (cyt. za: H. Bartosiewicz, *Polityka Związku Sowieckiego...*, s. 14 i n.).

narzucania systemu sowieckiego wynikały bardziej z taktycznego uwzględniania przez Moskwę kontekstu międzynarodowego lat 1945–1947 niż ze specyfiki sytuacji wewnętrznej tych krajów. Kluczowe znaczenie dla realizacji planów Moskwy miał podporządkowany jej ruch komunistyczny. Powołanie w 1920 r. Międzynarodówki Komunistycznej oznaczało powstanie jednolitej, hierarchicznie zbudowanej i scentralizowanej partii, która dysponowała sekcjami narodowymi. W konsekwencji KPP była w pełni podporządkowana decyzjom podejmowanym przez Komitet Wykonawczy MK. Dotyczyło to również PPR, wyłonionej z formalnej inicjatywy MK. Rozwiązanie Kominternu w maju 1943 r. nie zmieniło relacji Moskwy z partiami komunistycznymi, bowiem agendy MK przejął Wydział Informacji Międzynarodowej przy Komitecie Centralnym Wszechnarodkowej Komunistycznej Partii (bolszewików). Od podległych sobie struktur Moskwa wymagała jednolitych form zachowań politycznych. Po formalnym zawieszeniu, a faktycznym zerwaniu przez ZSRS stosunków z rządem RP w Londynie w 1943 r., to Stalin inicjował powołanie Związku Patriotów Polskich. Osobiście zdecydował o nazwie tej organizacji, co nie należy traktować jako przypadku. Jej organem prasowym został tygodnik „Wolna Polska”¹⁸. Do późnej wiosny 1944 r. Moskwa hamowała inicjatywy polskich komunistów, by wyłonić quasi-rządowy organ, który formalnie miałby przejmować władzę w Polsce w momencie wyzwolenia spod okupacji niemieckiej ziem polskich na zachód od Bugu. Wanda Wasilewska, bardzo wydatnie zaangażowana w owym czasie w sprawy budowania na terenie ZSRS struktur przyszłej komunistycznej władzy w Polsce, w swojej relacji mocno podkreśla, że główną przyczyną takiej postawy były obawy Stalina przed negatywną reakcją zachodnich sojuszników¹⁹. Istotny instrument w rękach Kremla stanowiło działające niejawnie na terenie ZSRS (do lipca 1944 r.) Centralne Biuro Komunistów Polski, którego członkowie odegrają w Polsce kluczową rolę w realizacji dyrektyw Moskwy oraz w walce o powojenne przywództwo w partii komunistycznej²⁰. Jak już wspomniałem, koncepcja inkorporacji Polski do ZSRS nie była celem Moskwy od jesieni 1941 r. Podpisując 26 i 27 lipca 1944 r. układy z PKWN, bez względu na jego fikcyjną polityczną reprezentatywność, Kreml formalnie dezaktualizował koncepcję odbudowy Polski jako sowieckiej republiki²¹. Mając pewność, że pozostanie ona w sferze jego wpływów, obiecał komunistom przyłączenie do Polski wschodnich obszarów Niemiec.

Na tym gruncie pojawiają się błędne opinie, funkcjonujące szczególnie w publicystyce historycznej, że w 1944 r. Stalin planował uczynić z Polski tzw. 17 republikę. Argumentem, który miał go zniechęcić, był wybuch Powstania Warszawskiego. Nie ma na to żadnych dowodów²². Natomiast wpływ Powstania Warszawskiego i wzrastającego

¹⁸ *Wspomnienia W. Wasilewskiej...*, s. 383; R.K. Nowak, *Związek Patriotów Polskich w służbie Sowieców* [w:] *W drodze do władzy...*, s. 399–431.

¹⁹ *Ibidem*, s. 401.

²⁰ R. Spalek, *Centralne Biuro Komunistów Polski jako ekstraordynaryjne kierownictwo partii komunistycznej: walka o władzę – liderzy – kontakty z WKP/b i PPR – Polski Sztab Partyzancki* [w:] *W drodze do władzy...*, s. 351–398.

²¹ W. Materski, *Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego – narzucona władza* [w:] *W drodze do władzy...*, s. 519–530.

²² Potwierdza to M. Iwanow, *Powstanie Warszawskie (nie)widziane z Moskwy*, „Rzeczpospolita”, 1 VIII 2019, <https://www.rp.pl/Powstanie-Warszawskie/307259905-Powstanie-warszawskie-niewidziane-z-Moskwy.html>,

antykomunistycznego oporu na ziemiach między Bugiem a Wisłą jesienią 1944 r. uwi-
 docznił się zmianą moskiewskiej taktyki w polityce wobec Polaków. Przyniosła ją wizyta
 polskiej delegacji PKWN i Krajowej Rady Narodowej w Moskwie w październiku 1944 r.
 i ostra reprymenda udzielona przez Stalina komunistycznej ekipie władzy zainstalowa-
 nej w Lublinie. Była ona w jego ocenie zbyt mało represyjna wobec społeczeństwa. Stąd
 popłynął nakaz, by wzmocnić prześladowania jej rzeczywistych i domniemyanych przeciwni-
 ków politycznych. Przywódca Kremla przypomniał, że gdyby nie było Armii Czerwonej,
 to komunistyczna ekipa nie utrzymałaby się u władzy i przestała istnieć. Te realizowane
 działania przybrały nazwę tzw. zwrotu październikowego PKWN. Odtąd represje miały być
 głównym instrumentem zdobywania władzy i rządu w Polsce komunistów²³. Państwo
 już oficjalnie miało posługiwać się instrumentem terroru jako zasadniczym czynnikiem
 budowania ustroju komunistycznego. Trzy lata później, w grudniu 1951 r. Berman pod-
 kreślał, że wszelkie próby pomniejszania znaczenia aparatu przymusu w Polsce, w tym
 lansowany ponoć przez tzw. gomułkowców „projekt likwidacji ministerstwa bezpieczeń-
 stwa publicznego”, były błędne w obliczu siły wroga klasowego: „I dlatego [...] jedną
 z płaszczyzn walki z prawicowym odchyleniem, to była walka o koncepcję państwa ludo-
 wego o to, ażeby te wszystkie trzy funkcje, a przede wszystkim funkcja przymusu, funkcja
 dławienia oporu klas wrogich były w pełni zachowane i zabezpieczone”²⁴. Po formalnym
 zakończeniu II wojny światowej w Europie ma miejsce tworzenie w Polsce pozornego
 pluralizmu politycznego. Rozmowy moskiewskie w czerwcu 1945 r. obnażyły pełną asy-
 metrię politycznych podmiotów aspirujących do przejęcia władzy w Polsce. Komuniści
 z sekretarzem generalnym PPR Gomułką na czele występowali wobec byłego premiera
 rządu RP w Londynie Stanisława Mikołajczyka, popieranego przez Wielką Brytanię, w roli
 pełnoprawnych gospodarzy, którzy na swoich warunkach mogą mu ofiarować udział
 w rządzeniu państwem²⁵. Symbolicznym potwierdzeniem tego stanu rzeczy było słynne
 zdanie Gomułki: „Władzy raz zdobytej nie oddamy nigdy”. Uczestnictwo Mikołajczyka
 w Tymczasowym Rządzie Jedności Narodowej i zgoda na tworzenie „koncesjonowanych”
 partii politycznych w Polsce oznaczały, że dominująca dotychczas w Polsce opcja siłowa
 została na pewien czas zawieszona. Skąd wzięły się ustępstwa ZSRS w kwestii rozluźnienia
 reżimu politycznego w Polsce? Decydował o tym kontekst międzynarodowy, który będzie
 głównym czynnikiem wpływającym na tempo i formę uzależniania od ZSRS wszystkich

dostęp 6 IV 2020 r. Autor doprecyzowuje tę kwestię: „Tak jak prawie beznadziejny opór Finów wobec agresji sowie-
 ckiej w 1939–1940 r. uratował niepodległość tego kraju, tak i Powstanie Warszawskie przekreśliło plany niektórych
 komunistów polskich utworzenia na ziemiach II Rzeczypospolitej 17. republiki ZSRS” (*ibidem*).

²³ Szerzej o tzw. zwrocie październikowym PKWN zob. J. Wrona, *System partyjny...*, s. 88–90. O społecznej
 izolacji komunistów w 1944 r. wspominał Kazimierz Petruszewicz, pracownik Biura Ekonomicznego PKWN, który
 przytaczał często spotykane opinie: „Przecież gdyby nie było Czerwonej Armii, to by was zmieciono, przecież nikt
 was nie chciał, posłuchajcie co mówią robotnicy, a tym bardziej ich żony w kolejkach po chleb, posłuchajcie co
 mówią chłopcy, którym zabieracie kontyngenty. Oni nawet waszej reformy nie chcą” (AAN, 9153, akta Kazimierza
 Petruszewicza, relacja nagrana w Zakładzie Historii Partii 5 III 1964, k. 101).

²⁴ AAN, Spuścizna Jakuba Bermana, 325/25, Wykład J. Bermana na kursie sekretarzy KP i instruktorów KW
 14 XII 1951, k. 397–398.

²⁵ *Rozmowy polityczne w sprawie utworzenia Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej (czerwiec 1945)*,
 „Archiwum Ruchu Robotniczego” 1984, t. 9, s. 108–112.

krajów Europy Środkowo-Wschodniej w okresie 1944–1947. W chwili wejścia na ich teren armii sowieckiej i przekazania faktycznej władzy partiom komunistycznym pozostawały one pod kontrolą Moskwy. Od tempa i zgodności z interesami ZSRS rozwoju wydarzeń w Europie i na świecie zależały dalsze kroki Kremla, które miały dookreślić ich nowy status. Stalin nie chciał bez rzeczywistej potrzeby pogarszać stosunków z państwami anglosaskimi. W Jaltie uzyskał zapewnienie od prezydenta Roosevelta, że amerykańskie siły nie pozostaną w Europie dłużej niż przez dwa lata. W sierpniu 1945 r. ujawnił się amerykański monopol na broń atomową. Zachowanie pokoju to zadanie, które perspektywicznie miało spaść na barki Wielkiej Brytanii i Związku Sowieckiego²⁶. Swoje cele w tej części Europy osiągał wolniej, niejednokrotnie w ramach uzgodnień międzymocarstwowych (wolne wybory na Węgrzech w listopadzie 1945, Czechosłowacji w maju 1946, odłożenie wyborów w Bułgarii w sierpniu 1945 r.), ale nie tworzył większych napięć na arenie międzynarodowej. Do tego Kreml napominał komunistów w Bułgarii, Jugosławii, Polsce i na Węgrzech przed wprowadzeniem zbyt drastycznych metod rządzenia. Moskwa przyjęła dla kontrolowanych przez siebie państw nazwę tzw. demokracji ludowych. Tworzenie ideologicznej homogeniczności krajów pozostających pod wpływem Związku Sowieckiego zostało rozłożone w czasie. Jesienią 1947 r. komuniści mieli w zasadzie pełnię rzeczywistej władzy w Polsce, Rumunii, Bułgarii, Jugosławii, Albanii, Jugosławii i na Węgrzech. Jedyne w Czechosłowacji partia komunistyczna nie posiadała monopolu władzy. Zmieniło się to w lutym 1948 r. wskutek komunistycznego zamachu stanu. Była to też symboliczna data zakończenia budowania sowieckiego imperium w Europie. Przewrót przeprowadzony w Pradze rozwiął na Zachodzie resztki iluzji co do politycznych intencji Stalina w sowieckiej strefie wpływów, przyspieszając militarną konsolidację strony przeciwnej.

II wojna światowa wywołała przerażającą skalę zniszczeń. We Francji zdewastowany był cały system transportu i łączności. Niemcy wywieźli większość zapasów żywności, surowców i maszyn. W 1945 r. produkcja przemysłowa była niższa w stosunku do 1938 r. nawet o 35–40 procent. Węgry straciły ponad 90 proc. przemysłu. W wyniku konfliktu zbrojnego miliony ludzi zostały bez domów. W Niemczech zniszczono ponad jedną piątą całej infrastruktury mieszkaniowej. Największe miasta tego państwa zostały zburzone w ponad 50 proc. W Anglii chleb kupowano na kartki do 1954 r., z nieznaczną przerwą na czas koronacji królowej Elżbiety II. Panował powojenny chaos. Nastroje społeczne radykalizowały się, co zamierzali wykorzystać komuniści²⁷. Powojenna kontynuacja sowieckiej ekspansji została przeniesiona na ideologiczną płaszczyznę konfrontacji i zdefiniowana jako wyższość socjalizmu nad kapitalizmem. Wydaje się, że dla jej rozwoju czynnikiem decydującym była sytuacja wewnętrzna w Związku Sowieckim. Stalin traktował nadzieje obywateli ZSRS, że po zwycięskiej wojnie nastąpi poprawa warunków ich życia, za zagrożenie dla jego dyktatorskich rządów. Należało mieszkańcom kraju przedstawić nowy program walki, wyrzeczeń i dyscypliny, wpoić przekonanie, że kraj nadal otaczają wrogowie²⁸. Poinformował o tym publicznie w przemówieniu, jakie wygłosił 9 lutego

²⁶ H. Kissinger, *Dyplomacja...*, s. 457–460.

²⁷ K. Lowe, *Dziki kontynent. Europa po II wojnie światowej*, tłum. M.P. Jabłoński, Poznań 2013.

²⁸ V. Mastny, *Stalin i zimna wojna. Sowieckie poczucie zagrożenia*, tłum. M. Werner, Warszawa 2006, s. 47 i n.

1946 r. w moskiewskim Teatrze Bolszoi. Na wstępie skonstatował, że „Zwycięstwo oznacza w pierwszym rzędzie, że zwyciężył nasz ustrój radziecki [...]. Ustrój radziecki jest lepszą formą organizacji społeczeństwa, niż jakikolwiek system nieradziecki”. Za tym szła teza, że istnienie systemu kapitalistycznego oznacza, iż niebezpieczeństwo kolejnej wojny nie znikło²⁹. W myśl stalinowskiej „teorii nasilającej się walki klas” istotą komunizmu stawała się nieustanna walka z prawdziwymi lub wymagowanymi wrogami. Za główne zagrożenie dla ZSRS przywódca Kremla uznał tzw. imperializm amerykański. W ten sposób wykreował na dziesięciolecia modelowy obraz wroga państwa sowieckiego. Był to początek powrotu do polityki konfrontacji z Zachodem motywowany przekonaniem, jak oceniał Henry Kissinger, „że partia komunistyczna, jaką ukształtował, nie przetrwałaby w wewnętrznej i międzynarodowej atmosferze zdominowanej przez pokojową koegzystencję”³⁰.

Przywódca Kremla nie przewidział do końca reperkusji, jaką na arenie międzynarodowej wywoła jego ideologiczna ofensywa. W wielu kręgach dyplomatycznych Zachodu przemówienie Stalina zostało odebrane skrajnie negatywnie, wręcz jako wypowiedzenie III wojny³¹. Polityka państw demokratycznych, głównie Stanów Zjednoczonych, wymagała odpowiedzi na te nowe wyzwania. Szczególną rolę w redefinicji strategii USA wobec Europy odegrał tzw. długi telegram, wysłany z Moskwy do Waszyngtonu przez amerykańskiego chargé d'affaires George'a F. Kennana 22 lutego 1946 r. Dał on podstawy nowej amerykańskiej polityki. W liczącej 8 tys. słów depeszy amerykański dyplomata analizował sowiecki sposób widzenia świata, historyczne poczucie zagrożenia ze strony Zachodu i poświęcenie w imię marksizmu wszelkich wartości etycznych w stosowanych metodach działania. Kennan wspominał, że w przeszłości carowie dążyli do podporządkowania sobie Polski i uzależnienia Polaków. Pisał, że na Kremlu postrzega się świat jako podzielony na dwa obozy – socjalistyczny i kapitalistyczny. Nie jest możliwa ich pokojowa koegzystencja. Przeciwnie, Moskwa będzie czynić wszystko, co w jej mocy, by wzmocnić obóz komunistyczny i osłabić obóz demokratycznych państw Zachodu³². W obliczu wyzwań Kremla pierwszym oficjalnym heroldem nowej polityki Zachodu stał się były premier Wielkiej Brytanii, Churchill, który 5 marca 1946 r. w swojej słynnej mowie w Fulton przedstawił ZSRS jako groźbę cywilizacji i wezwał do podjęcia samoobrony przed międzynarodowym komunizmem zagrażającym światu zachodniemu i jego demokratycznym wartościom. Było to zgodne z intencjami prezydenta Trumana, pod którego rządami polityka USA porzuciła izolacjonizm i ulegała globalizacji. W marcu 1947 r. Truman wygłosił przemówienie, w którym zapowiedział, że USA będą wspierać wszystkie narody, które bronią demokracji, jak również zadziałają przeciwko zbrojnej mniejszości w Grecji czy Turcji. Celem było powstrzymanie wzrastających wpływów komunistycznych we Włoszech i Francji. Istniały tam silne partie komunistyczne, lecz rządzące koalicje, wbrew rachubom

²⁹ Cyt. za: H. Kissinger, *Dyplomacja...*, s. 480.

³⁰ *Ibidem*, s. 481.

³¹ P. Chmielewski, *ZSRR u progu „zimnej wojny” (narastanie kryzysu ideologicznego)*, „Acta Universitatis Lodzianis. Folia Historica” 1996, t. 55, s. 139–149.

³² H. Kissinger, *Dyplomacja...*, s. 483, 488–490, 496–498; R. Pipes, *Rosja, komunizm i świat. Wybór esejów*, tłum. A. Nowak, Sz. Czarnik, Kraków 2002, s. 112–126.

Kremla, nie dopuszczają ich do władzy. W USA partia komunistyczna została zdelegalizowana, w Wielkiej Brytanii zaś nie odgrywała większej roli. Przywódcy zachodni, z prezydentem USA Trumanem na czele, przygotowywali się do skutecznej odpowiedzi na wyzwanie Moskwy, formułując ideę „wolnego świata”, doktrynę „powstrzymywania” oraz realizując Program Odbudowy Europy, znany również od nazwiska sekretarza stanu jako plan George’a Marshalla, bowiem ten amerykański polityk przedstawił założenia całego konceptu. Historycy uważają, że dzięki planowi udało się zapobiec rozprzestrzenianiu się komunizmu, spowodować ogromny wzrost gospodarczy w Europie, a gospodarkę amerykańską uratować przed powojenną depresją. Doktryna „powstrzymywania” oznaczała zerwanie przez administrację waszyngtońską z duchem uchwał jałtańskich i poczdamskich, czyli odejście od współpracy z ZSRR na forum międzynarodowym. Taki rezultat całkowicie nie leżał w planach politycznej gry Stalina, stanowił bowiem niespodziewane wyzwanie dla komunistycznej wizji rozwoju. Choć pierwsza reakcja Polski na plan Marshalla zdawała się pozytywna, pod wpływem nacisków Kremla rząd premiera Józefa Cyrankiewicza zmienił stanowisko. Analogiczna sytuacja wystąpiła w Czechosłowacji. Moskwa wywarła także presję na rządy Węgier, Rumunii, Bułgarii, Jugosławii, Albanii, by solidarnie wyrzekły się planu Marshalla, co też uczyniły 2 lipca 1947 r.³³ Kreml przekonał się dowodnie, że współdziałania ze Stanami Zjednoczonymi i ugruntowywania wpływów komunistycznych na świecie nie da się pogodzić. Trzeba też zwrócić uwagę, że nastroje społeczne w Europie Środkowo-Wschodniej już kilkanaście miesięcy po zakończeniu II wojny uległy ewolucji niekorzystnej dla komunistów. Ich partie przegrały wybory w Niemczech, Austrii i na Węgrzech. Sukces komuniści odnieśli w 1946 r. w Czechosłowacji, ale ich siła znacząco słabła w kolejnych miesiącach. Natomiast w Polsce tzw. referendum czerwcowe 1946 r. pokazało słabość partii komunistycznej, co zmusiło PPR do zamrożenia decyzji o przeprowadzeniu szybkich wolnych wyborów do Sejmu Ustawodawczego. Postanowiono w pełni przejąć kontrolę nad procesem wyborczym, lecz by skutecznie sfałszować wybory, potrzebowano czasu³⁴. W styczniu 1947 r. zostały przesądzone losy dalszego kierunku rozwoju Polski, podobnie było na Węgrzech, po zmuszeniu w kwietniu premiera Ferencza Nagya do pozostania za granicą. Zmiana polityki Kremla wobec krajów Europy Środkowo-Wschodniej, polegająca na rozpoczęciu procesu ich politycznej i ideologicznej konsolidacji, miała więc swoje wielokrotne uzasadnienie. Po pierwsze, była reakcją na ostateczne pozbycie się złudzeń Zachodu wobec celów polityki ZSRS i spowodowała zredefiniowanie polityki wobec Kremla. Po drugie, zapoczątkowała proces zimnej wojny w Europie i świecie. Moskwa w jej wyniku poniosła straty, które pragnęła zrównoważyć powiększeniem kontroli nad krajami Europy Środkowo-Wschodniej. Po trzecie, jak trafnie zauważa w swojej analizie Anne Applebaum: „Była to także reakcja na przegraną, Związkowi Radzieckiemu i jego lokalnym sojusznikom nie udało się przejąć władzy w sposób pokojowy. Nie udało im się zyskać władzy absolutnej czy choćby wystarczającej”³⁵. Realizacja nowej sowieckiej ofensywy ideologicznej miała

³³ O kulisach działań i nacisków ZSRS w tej kwestii szerzej pisze V. Mastny, *Stalin i zimna wojna...*, s. 55–58.

³⁴ *Kampania wyborcza i wybory do Sejmu Ustawodawczego 19 stycznia 1947*, oprac. J. Wrona, Warszawa 1999.

³⁵ A. Applebaum, *Za żelazną kurtyną...*, s. 30. Por. V. Mastny, *Stalin i zimna wojna...*, s. 82–83.

bezpośrednie przełożenie na kraje Europy Środkowo-Wschodniej. Moskwa podjęła decyzję o zamykaniu swojej strefy wpływów. Próbując przejąć inicjatywę w kwestiach europejskich, Stalin polecił zwołać w końcu września 1947 r. naradę europejskich partii komunistycznych. Do Szklarskiej Poręby przybyli czołowi działacze z Bułgarii, Czechosłowacji, Francji, Jugosławii, Polski, Rumunii, Węgier, Włoch i ZSRS (22–27 września 1947 r.). Powołano wówczas Biuro Informacyjne Partii Komunistycznych i Robotniczych (Kominform). Oznaczało to formalny powrót do centralizacji i rozbudowy kolejnego ośrodka dyrektywnego, jaką był w minionym okresie Komintern. W rzeczywistości organ ten nie odegrał istotnej roli, gdyż w nowej powojennej konfiguracji politycznej gospodarz Kremla od 1950 r. nie zwołał żadnego posiedzenia Kominformu, minimalizując działalność tej organizacji. Preferował natomiast stałe bilateralne kontakty z przywódcami partii komunistycznych, których wzywał na spotkania do Moskwy. Dla prowadzonej analizy kluczowe znaczenie miało wystąpienie na naradzie Andrieja Żdanowa, członka Biura Politycznego WKP(b) i bliskiego wówczas współpracownika Stalina. Postawił on tezę, że „stosunek sił w poszczególnych państwach zależy od układu sił społeczno-politycznych na poziomie międzynarodowym”³⁶. Oznaczało to danie wyraźnego komunikatu, że charakter rozwoju krajów Europy Środkowo-Wschodniej uzależniony jest od realizacji globalnych (a na pewno europejskich) celów Moskwy. Przemówienie Żdanowa sygnalizowało niezdolność Stalina do porzucenia rewolucyjno-imperialnego wzorca i realizowania *Realpolitik*. Moskwa narzucała podporządkowanym sobie państwom Europy Środkowo-Wschodniej i całemu komunistycznemu światu ideologiczną koncepcję globalnej konfrontacji ze Stanami Zjednoczonymi. Wykładnia kreowanej na nowo wspólnoty ideologicznej partii komunistycznych zmierzała do zamiany Europy Środkowo-Wschodniej w bufor bezpieczeństwa dla ZSRS. Według Nikity Pietrowa był to główny polityczny cel działań podejmowanych przez Moskwę³⁷. Spotkanie w Szklarskiej Porębie zainicjowało dwa procesy – przetasowania w elitach władzy krajów podporządkowanych Moskwie oraz modyfikację ich struktur administracyjnych³⁸. Skutkiem narady było już oficjalne proklamowanie przez WKP(b) podziału świata na dwa obozy, zapoczątkowanie tworzenia wspólnego obszaru gospodarczego, potwierdzenie istnienia groźby wojny, do której należało się przygotować, oraz redefiniowanie pojęcia „państwa demokracji ludowej”, które miały przekształcić się w tzw. dyktatury proletariatu. Nastąpił formalny początek procesu narzucania przez Stalina krajom Europy Środkowo-Wschodniej jednolitego wzorca budowy i funkcjonowania ustroju komunistycznego (system monopartyjny, system gospodarczy oparty na własności państwowej i centralnym planowaniu, kolektywizacja rolnictwa) oraz przyjęcie tzw. żdanowszczyzny, czyli jednolitego wzorca rozwoju kultury opartego na wzorcach stalinowskich (sorealizm). Polityka Stalina wracała do swojej praktyki i wizji

³⁶ V. Mastny, *Stalin i zimna wojna...*, s. 67.

³⁷ N. Pietrow, *Nowy ład Stalina. Sowietyzacja Europy 1945–1953*, tłum. J. Prus-Wojciechowska, K. Syska, Warszawa 2015.

³⁸ A. Applebaum, *Za żelazną kurtyną...*, s. 295 i n.; A. Skrzypek, *Strategia Związku Radzieckiego podczas „zimnej wojny”*, „Dzieje Najnowsze” 1997, nr 29/2, s. 1–27. Por. W. Jarząbek, *Miejsce Polski w polityce międzynarodowej w latach 1944–1947*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2005, nr 2 (8), s. 71–88; W. Zubok, K. Pleszakow, *Zimna wojna zza kulis Kremla. Od Stalina do Chruszczowa*, tłum. M. Koraszewska, Warszawa 1999, s. 143–144, 165–166.

z lat trzydziestych. Kolejne miesiące przyniosły podpisanie przez Moskwę paktów polityczno-wojskowych z Rumunią, Węgrami, Bułgarią, stanowiących prawnomiędzynarodowe podstawy polityczno-wojskowej kontroli Związku Sowieckiego w Europie Środkowo-Wschodniej. Jednocześnie ZSRS poniósł prestiżowe porażki na arenie międzynarodowej. Zaczęła się realizacja planu Marshalla i skuteczna odbudowa gospodarki Europy Zachodniej, nie udała się sowiecka blokada Berlina oraz nastąpiło zerwanie Moskwy z Jugosławią i jej przywódcą Josipem Brozem-Tito – poparły go natomiast Stany Zjednoczone, które uznały, że jedynym praktycznym sposobem osłabienia władzy sowieckiej w krajach satelickich jest m.in. wspieranie komunistycznych herezji³⁹. Osłabiała to tworzony przez dziesięciolecia wizerunek Moskwy jako światowego centrum ruchu komunistycznego. Od 1948 r. proces sowietyzacji państw Europy Środkowo-Wschodniej uległ gwałtownemu przyśpieszeniu. Działania podejmowane przez Moskwę spotykały się jedynie z retorycznym sprzeciwem ze strony demokracji zachodnich, Stalin mógł je skutecznie ignorować i przekształcić militarną okupację w sieć rządów satelickich. Na życzenie Moskwy odrzucono propagowane przez nią w okresie II wojny tzw. narodowe drogi do socjalizmu. Kierownictwo partii komunistycznej w Polsce miało pełną świadomość obaw w społeczeństwie, że zmiany dokonujące się od wiosny 1948 r. to „proces w kierunku 17-tej republiki, że jest to proces, który jest niwelacją demokracji ludowej i jej spaczeniem”⁴⁰. Rozpoczął się już jawny proces wielopłaszczyznowego podporządkowania kontrolowanych przez Moskwę krajów. Było to spełnienie oczekiwań wielu komunistów. W Polsce ich głos dość wyraźnie wybrzmiał po odsunięciu od władzy w drugiej połowie 1948 r. Gomułki, pod zarzutem tzw. odchylenia prawicowo-nacjonalistycznego. W rzeczywistości padł on ofiarą realizowania przez kilka lat oficjalnej linii Moskwy, która teraz została przez nią odrzucona jako niewskazana i błędna, zaś Gomułka był zbyt uparty i okazał się niezdolny do przeprowadzenia oficjalnej samokrytyki. Otworzyło to drogę do budowy polskiego stalinizmu. 5 września 1948 r. na posiedzeniu Egzekutywy KW PPR w Lublinie z udziałem przedstawiciela KC Władysława Dworakowskiego krytycznie oceniono Gomułkę i jego „liberalizm”. Członek egzekutywy Franciszek Zalewski, szef Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Lublinie, otwarcie oświadczył, że opowiada się za budową w Polsce republiki rad⁴¹. Podobne głosy komunistycznych aktywistów napływały do KC PPR z terenu całego kraju⁴². Za najbardziej znaną i symptomatyczną w tym zakresie można uznać słynną opinię członka KC PPR i szefa WUBP w Łodzi Mieczysława Moczara, przedstawioną w liście do Biura Politycznego KC PPR w sierpniu 1948 r.: „Związek Radziecki jest nie tylko naszym sojusznikiem. To jest powiedzenie dla narodu. Dla nas, dla

³⁹ V. Mastny, *Stalin i zimna wojna...*, s. 141–142.

⁴⁰ AAN, Spuścizna Jakuba Bermana, 325/22, Przemówienie na konferencji redaktorów w Urzędzie Rady Ministrów 9 IV 1948, k. 79.

⁴¹ AAN, Polska Partia Robotnicza, KC Sekretariat, 295/VII-55, Notatka z przebiegu obrad Egzekutywy KW PPR w Lublinie, 5 IX 1948 r., k. 24.

⁴² *Ibidem*, Notatka z przebiegu obrad Egzekutywy KW PPR w Krakowie poświęcona omówieniu uchwał sierpniowo-wrześniowych Plenum KC, k. 19, 21. Wypowiedź tow. Strzałkowskiego: „uważa, że KPP nie stała, i słusznie nie stała na stanowisku niepodległości »Chcieliśmy być 17 Republiką i źle się stało, żeśmy się wówczas nią nie stali gdyż inaczej by nasz kraj wyglądał«. Inny dyskutant, tow. Żelazny stwierdził: „Budując socjalizm nie należy owijać go w biało-czerwone sztandary narodowe”.

partyjniaków, Związek Radziecki jest naszą Ojczyzną, a granice nasze nie jestem w stanie dziś określić, dziś są za Berlinem, a jutro będą na Gibraltarze”⁴³. Nowa strategia Moskwy powodowała dezorientację także w kierownictwie partii komunistycznej w Polsce. Niejasny stał się dalszy kierunek przekształceń ustrojowych. Tej niepewności nie ukrywał, odgrywający kluczową rolę w kierownictwie PZPR, Berman, który nadzorował w partii bezpieczeństwo, wojsko, politykę zagraniczną i kulturę. Zadał on na naradzie centralnego aktywu PZPR w 1950 r. retoryczne pytanie: „Czy rozwój pójdzie w kierunku demokracji ludowej czy radzieckiej?”. Dylemat pozostawał bez jasnej odpowiedzi, bowiem szczerze chyba stwierdził: „Ja nie umiałbym tutaj wypowiedzieć się, nie wiem jak powiedzieć i sądzę, że najuczciwiej jest w takich sprawach powiedzieć, że się nie wie [...]”. Berman podkreślił, że radziecka forma rozwoju jest formą wyższą, ale trudno ocenić, czy wszędzie zastąpi ona tzw. formę ludowo-demokratyczną bądź wytworzy trzeci tor rozwoju, „który się dopiero wykrystalizuje”. W swoim wystąpieniu zaznaczył, że sojusz z ZSRS nie ma tylko charakteru państwowego, bowiem „ideologiczne elementy tego sojuszu górują nad formami prawnymi i państwowymi”⁴⁴. Co oznaczało stwierdzenie o drugorzędnym charakterze dla Polski istniejących realnie prawno-państwowych form relacji z Moskwą? Prominentny członek kierownictwa PZPR utożsamia się w pełni z sytuacją, którą Richard Pipes trafnie przedstawia jako fakt, że „ani Stalin ani jego następcy nie traktowali krajów Europy Wschodniej jako suwerennych państw: wedle ich podświadomej kalkulacji politycznej były to wszystko jeszcze nie strawione części rosyjskiej domeny, dokładnie tak samo jak przed wiekami Kazań, Syberia czy Ukraina były nimi za caratu”⁴⁵. Jaka miała być dalsza przyszłość Polski i krajów Europy Środkowo-Wschodniej? Czy istniały plany Kremla dalszej konsolidacji krajów obozu komunistycznego? Na ten temat jest niezwykle mało źródeł. Dlatego na uwagę zasługuje kolejna opinia Bermana, przedstawiona dwa lata później, 21 marca 1952 r., słuchaczom Instytutu Kształcenia Kadr Naukowych przy KC PZPR. Podsumowując dyskusję poświęconą taktyce i strategii działania PPR/PZPR w latach 1944–1951, stwierdził: „Wydaje się, że z tych wszystkich pytań wysuwa się jedno pytanie, nie zadane, ale prawdopodobnie domyślne, czy jest plan strategiczny w skali międzynarodowej? Niewątpliwie jest. Nasz plan strategiczny, nasze zadania, są powiązane z międzynarodowym politycznym planem strategicznym [podkreślenie – J.W.]. Odpowiadamy za nasz odcinek frontu. To nakłada na nas szczególną odpowiedzialność”⁴⁶. Zmiany polityczne zapoczątkowane w 1948 r. pogłębiały także dezorientację wśród aktywu partii komunistycznej. Pojawiły się głosy krytyki pod adresem kierownictwa PZPR za praktykowane w latach powojennych polskie odstępstwa od sowieckiego modelu ustrojowego. Pragnąc pozbawić oponentów krytycznych argumentów, a zarazem uzmysłowić realia zdobywania i sprawowania władzy w Polsce przez komunistów, Berman z perspektywy 1950 r. podsumował miniony okres następująco: „Podstawowa linia Partii w latach 1944,

⁴³ Cyt. za: K. Lesiakowski, *Mieczysław Moczar „Mietek”*. *Biografia polityczna*, Warszawa 1998, s. 133.

⁴⁴ AAN, Spuścizna Jakuba Bermana, 325/24, Przemówienie na konferencji teoretycznej w KC PZPR, 1950 r., k. 118–119.

⁴⁵ R. Pipes, *Rosja, komunizm...*, s. 120.

⁴⁶ AAN, Spuścizna Jakuba Bermana, 325/26, Referat J. Bermana wygłoszony w IKKN 21 III 1952, k. 22. Por. J. Wrona, *System partyjny...*, s. 51.

1946, 1947 była słuszna mimo potencjalnych odchyień, które tkwiły wtedy w Partii, mimo kinetycznych odchyień 1947/1948 i jeżeli za tymi rozumowaniami na temat początku i daty kryje się próba krytycznej rewizji tej linii – to jest fałszywa tendencja. [...] Linia Partii była słuszną w tym okresie niezależnie od błędów, niezależnie od samokrytyki. [...] Zasadnicze pociągnięcia tego okresu były pobierane za radą i przy pomocy tow. Stalina, i nie było nic w tym okresie, co byłoby sprzeczne z jego intencjami w sprawach wielkiej wagi, naturalnie nie mówię o drobiazgach. I z tego trzeba zdawać sobie sprawę⁴⁷. Ideologia komunistyczna, która wspierała sowiecki reżim od wewnątrz, od 1947 r. stała się ważnym czynnikiem realizacji przez Stalina polityki zagranicznej. Z ideologii Moskwa uczyniła podstawowe remedium, które miało spoić sowiecką strefę dominacji w Europie Wschodniej. W pierwotnym założeniu instrumentem, który miał koordynować działania wschodnio-europejskich partii komunistycznych, był Kominform. Ponadterytorialna organizacja partii komunistycznej miałyby stanowić centrum przestrzeni imperialnej⁴⁸. Nie należy wykluczyć, że aksjomatem Stalina była realizacja planu ustanowienia sowieckiego komunistycznego supermocarstwa. Byłoby to wypełnienie testamentu Lenina. Utworzenie utopijnej Światowej Socjalistycznej Republiki Socjalistycznej i zlanie wszystkich państw i narodów przyniosłoby realizację ideologicznego imperatywu imperium. To mogło stanowić naczelną cel wszelkich jego działań. Wykorzystywał syndrom obłądzonej twierdzy i wszystkie podboje usprawiedliwiał zapewnianiem bezpieczeństwa Rosji sowieckiej.

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA

Źródła archiwalne

Archiwum Akt Nowych

Akta Kazimierza Petruszewicza
Ministerstwo Informacji i Propagandy
Polska Partia Robotnicza, KC Sekretariat
Spuścizna Jakuba Bermana

Źródła drukowane

Kampania wyborcza i wybory do Sejmu Ustawodawczego 19 stycznia 1947, oprac. J. Wrona, Warszawa 1999.

Rozmowy polityczne w sprawie utworzenia Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej (czerwiec 1945), „Archiwum Ruchu Robotniczego” 1984, t. 9.

⁴⁷ AAN, Spuścizna Jakuba Bermana, 325/24, Wystąpienie na konferencji teoretycznej w KC PZPR w 1950 r., k. 116; *ibidem*, 325/33, k. 4–34. Por. J. Wrona, *System partyjny...*, s. 45. Mamy tam pełne potwierdzenie szczegółowych konsultacji kierownictwa PPR z Moskwą w sprawach polityki wewnętrznej i zagranicznej Polski.

⁴⁸ W. Marciniak, *Rozgrabione imperium. Upadek Związku Sowieckiego i powstanie Federacji Rosyjskiej*, Kraków 2004, s. 31–32.

Wspomnienia

Wspomnienia W. Wasilewskiej, „Archiwum Ruchu Robotniczego” 1982, t. 7.

OPRACOWANIA

- Applebaum A., *Za żelazną kurtyną. Ujarzmienie Europy Wschodniej 1944–1956*, tłum. B. Gadomska, Warszawa 2013.
- Bartosiewicz H., *Polityka Związku Sowieckiego wobec państw Europy Środkowo-Wschodniej w latach 1944–1948*, Warszawa 1999.
- Chmielewski P., *ZSRR u progu „zimnej wojny” (narastanie kryzysu ideologicznego)*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Historica” 1996, t. 55.
- Chrobaczyńska-Plucińska E., Chrobaczyński J., *Dlaczego PPR w okresie 1944–1948 zmonopolizowała władzę w Polsce, spacyfikowała państwo i zniewoliła społeczeństwo? [w:] Więcej niż partia. PZPR a polityka, gospodarka i społeczeństwo 1948–1990*, red. A. Dziuba, B. Tracz, Katowice–Warszawa 2017.
- Iwanow M., *Powstanie Warszawskie (nie)widziane z Moskwy*, „Rzeczpospolita”, 1 VIII 2019, <https://www.rp.pl/Powstanie-Warszawskie/307259905-Powstanie-warszawskie-niewidziane-z-Moskwy.html>, dostęp 6 IV 2020 r.
- Jarząbek W., *Miejsce Polski w polityce międzynarodowej w latach 1944–1947*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2005, nr 2 (8).
- Kissinger H., *Dyplomacja*, tłum. S. Głąbiński, G. Woźniak, I. Zych, Warszawa 1996.
- Kornat M., *Antykomunizm i antysowietyzm w polskiej myśli politycznej podczas II wojny światowej [w:] Antykomunizm Polaków w XX wieku*, red. P. Kardela, K. Sacewicz, Białystok–Olsztyn–Warszawa 2019.
- Koryn A., *Między Wschodem a Zachodem. Międzynarodowe aspekty sowietyzacji Europy Środkowowschodniej 1944–1947*, „Mazowieckie Studia Humanistyczne” 2001, nr 37/2.
- Lesiakowski K., *Mieczysław Moczar „Mietek”. Biografia polityczna*, Warszawa 1998.
- Lowe K., *Dziki kontynent. Europa po II wojnie światowej*, tłum. M.P. Jabłoński, Poznań 2013.
- Marciniak W., *Rozgrabione imperium. Upadek Związku Sowieckiego i powstanie Federacji Rosyjskiej*, Kraków 2004.
- Mastny V., *Stalin i zimna wojna. Sowieckie poczucie zagrożenia*, tłum. M. Werner, Warszawa 2006.
- Materski M., *Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego – narzucona władza [w:] W drodze do władzy. Struktury komunistyczne realizujące politykę Rosji Sowieckiej i ZSRS wobec Polski (1917–1945)*, red. E. Kowalczyk, K. Rokicki, Warszawa 2019.
- Nowak K.R., *Związek Patriotów Polskich w służbie Sowietów [w:] W drodze do władzy. Struktury komunistyczne realizujące politykę Rosji Sowieckiej i ZSRS wobec Polski (1917–1945)*, red. E. Kowalczyk, K. Rokicki, Warszawa 2019.
- Pietrow N., *Działalność NKWD w Polsce w latach 1944–1945 [w:] W drodze do władzy. Struktury komunistyczne realizujące politykę Rosji Sowieckiej i ZSRS wobec Polski (1917–1945)*, red. E. Kowalczyk, K. Rokicki, Warszawa 2019.
- Pietrow N., *Nowy ład Stalina. Sowietyzacja Europy 1945–1953*, tłum. J. Prus-Wojciechowska, K. Syska, Warszawa 2015.
- Pipes R., *Rosja, komunizm i świat. Wybór esejów*, tłum. A. Nowak, Sz. Czarnik, Kraków 2002.

- Raack C.R., *Polska i Europa w planach Stalina*, tłum. P. Kościński, Warszawa 1997.
- Skrzypek A., *Strategia Związku Radzieckiego podczas „zimnej wojny”*, „Dzieje Najnowsze” 1997, nr 29/2.
- Spałek R., *U źródeł partii. Z dziejów konfliktów personalno-ideowych w kierownictwie PPR* [w:] *Elity komunistyczne w Polsce*, red. M. Szumiło, M. Żukowski, Warszawa–Lublin 2015.
- Spałek R., *Centralne Biuro Komunistów Polski jako ekstraordynaryjne kierownictwo partii komunistycznej: walka o władzę – liderzy – kontakty z WKP/b i PPR – Polski Sztab Partyzancki* [w:] *W drodze do władzy. Struktury komunistyczne realizujące politykę Rosji Sowieckiej i ZSRS wobec Polski (1917–1945)*, red. E. Kowalczyk, K. Rokicki, Warszawa 2019.
- Wrona J., *System partyjny w Polsce 1944–1950. Miejsce – funkcje – relacje partii politycznych w warunkach budowy i utrwalania systemu totalitarnego*, wyd. 2, Lublin 1997.
- Wrzesiński W., *Przyczynki do historii powstania społecznego i gospodarczego programu odrodzonej Polski w latach drugiej wojny światowej* [w:] *Od Piłsudskiego do Wałęsy. Studia z dziejów Polski w XX wieku. Księga jubileuszowa w 70 rocznicę urodzin prof. Andrzeja Paczkowskiego*, Warszawa 2008.
- Zubok W., Pleszakow K., *Zimna wojna zza kulis Kremla. Od Stalina do Chruszczowa*, tłum. M. Koraszewska, Warszawa 1999.
- Związek Radziecki wobec krajów Europy Środkowej i Wschodniej 1920–1991*, red. J. Diec, A. Tyszkiewicz, Kraków 2005.

Uwarunkowania międzynarodowe i wewnętrzne przejmowania władzy w Polsce przez partię komunistyczną

Przejęcie władzy w Polsce przez komunistów po II wojnie światowej było zdeterminowane przez działania ZSRS. Artykuł pokazuje, kiedy wariant stworzenia przez Kreml z Polski tzw. 17 republiki przestał funkcjonować jako strategiczny cel ZSRS i zastąpił go program trwałego uzależnienia i sowietyzacji Polski. Definiuje rolę i znaczenie partii komunistycznej. Początkowo przywódca ZSRS chciał zachować zewnętrzne oznaki samodzielności krajów wyzwolonych przez Armię Czerwoną. Decydowały o tym względy międzynarodowe. Artykuł analizuje strategię i taktykę działań Józefa Stalina na gruncie międzynarodowym, jak i wewnętrznym Polski. Pokazuje synergię działań Moskwy w stosunku do krajów Europy Środkowo-Wschodniej. Wskazuje, skąd się brała siła Kremla na arenie międzynarodowej i dlaczego postawa Wielkiej Brytanii i USA w schyłkowym okresie wojny stwarzała Moskwie komfortowe warunki do uzależnienia Europy Środkowo-Wschodniej. Prezentuje, dlaczego Stany Zjednoczone i Wielka Brytania do wiosny 1946 r. nie potrafiły się skutecznie przeciwstawić imperialnym planom Kremla.

SŁOWA KLUCZOWE

Związek Socjalistycznych Republik Sowieckich, Wielka Brytania, Stany Zjednoczone, Polska, Europa Środkowo-Wschodnia, II wojna światowa, Józef Stalin, partia komunistyczna, sowietyzacja

International and Internal Conditions of the Taking Over power in Poland by the Communist Party

The takeover of power in Poland by Communists after World War II was determined by the actions of the Union of Soviet Socialist Republics (USSR). The article shows when the variant of the establishment by Kremlin of the 17th Soviet Republic in Poland ceased to function as a strategic goal of the USSR and was replaced by a program of permanent dependence and “Sovietisation” of Poland. The paper defines also the role and impact of the Communist party. Initially, the leader of the USSR wanted to keep the external features of independence of the countries liberated by the Red Army. This was due to international considerations. The article analyzes the strategy and tactics of Stalin’s actions both internationally and internally in Poland. It shows the synergy of Moscow’s actions in relation to the countries of Central and Eastern Europe. It indicates where the Kremlin’s strength in the international arena came from and why the attitude of Great Britain and the USA in the late war period created Moscow comfortable conditions for subjugation of Central and Eastern Europe. It shows why the United States and Great Britain were unable to successfully oppose the Kremlin’s imperial plans until the spring of 1946.

KEYWORDS

Union of Soviet Socialist Republics, Great Britain, United States, Poland, Central and Eastern Europe, World War II, Józef Stalin, Communist party, Sovietisation

JANUSZ WRONA – prof. dr. hab., pracownik Instytutu Historii UMCS, specjalizuje się w badaniach nad życiem politycznym i społecznym PRL. Autor m.in.: *System partyjny w Polsce 1944–1950. Miejsce – funkcje – relacje partii politycznych w warunkach budowy i utrwalania systemu totalitarnego w Polsce* (1995); *Kampania wyborcza i wybory do Sejmu Ustawodawczego 19 stycznia 1947* (1999); *70 lat Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie. Studia z dziejów Uczelni* (2015); *Katolicki Uniwersytet Lubelski w okresie urzędowania rektora ks. Antoniego Słomkowskiego (1944–1951)* [w:] *Katolicki Uniwersytet Lubelski 1918–2018*, t. 2: 1944–1989 (2019).

JANUSZ WRONA – prof. dr. hab., employee of the UMCS History Institute, specializes in research on the political and social life of the PRL. Author, among others: *Party system in Poland 1944–1950. Place – functions – relations of political parties in the conditions of building and consolidating the totalitarian system in Poland* (1995); *Election campaign and elections to the Legislative Sejm January 1947* (1999); *70 years of the Maria Curie-Skłodowska University in Lublin. Studies in the history of the University* (2015); *Catholic University of Lublin during the office of the rector, Fr. Antoni Słomkowski (1944–1951)* [in:] *Catholic University of Lublin 1918–2018*, vol. 2: 1944–1989 (2019).